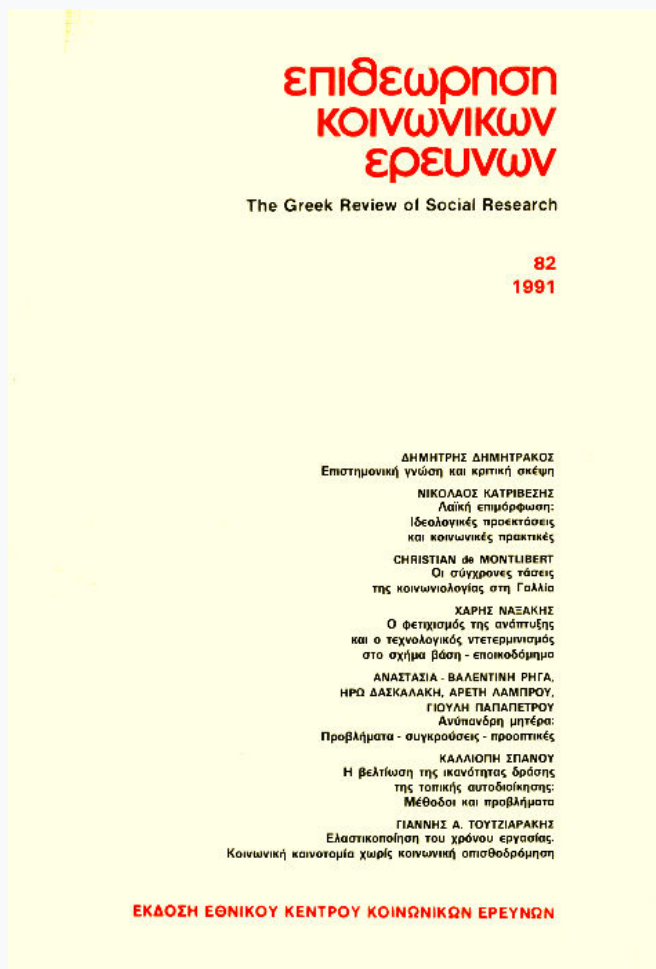

The Greek Review of Social Research

Vol 82 (1991)

82

Οι σύγχρονες τάσεις της κοινωνιολογίας στη Γαλλία

Christian de Montlibert

doi: [10.12681/grsr.603](https://doi.org/10.12681/grsr.603)

Copyright © 1991, Christian de Montlibert

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Montlibert, C. de. (1991). Οι σύγχρονες τάσεις της κοινωνιολογίας στη Γαλλία. *The Greek Review of Social Research*, 82, 41-59. <https://doi.org/10.12681/grsr.603>

Christian de Montlibert

ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ*

Το να παρουσιάσει κανείς τις διάφορες τάσεις που διαπερνούν και διαιρούν την Κοινωνιολογία, στη Γαλλία, με τρόπο ουδέτερο και αποτελεσματικό, εν ολίγοις με τρόπο περιγραφικό, θα μπορούσε να θεωρηθεί δείγμα αντικειμενικότητας ή ανωτερότητας, θα ήταν, ίσως, ευάρεστος, αλλά είναι εξ ολοκλήρου εσφαλμένος. Ως καθηγητής Κοινωνιολογίας, υπεύθυνος Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης και διδακτορικής εκπαίδευσης, υπεύθυνος, κατά συνέπεια, για τους προσανατολισμούς που θ' ακολουθήσουν οι νέοι ερευνητές, συμμετέχω στη διαπάλη που φέρνει αντιμέτωπους τους κοινωνιολόγους και προσπαθώ μαζί με άλλους να επιβάλω μία συγκεκριμένη αντίληψη της κοινωνιολογικής επιστημονικότητας, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Θα μπορούσα, επίσης, να παρουσιάσω τα διάφορα ρεύματα, σαν να μην πρόκειται παρά για ιδέες, που γεννιούνται η μία απ' την άλλη, και των οποίων η ιστορία θ' αφορούσε τις διαδοχικές συναρμογές και διαφοροποιήσεις. Αλλά και αυτή η απόπειρα θα ήταν τελείως λαθεμένη. Οι ιδέες δεν «αιθεροβατούν», ούτε κατεβαίνουν από τον Όλυμπο. Οι συγκρούσεις μεταξύ τάσεων και ρευμάτων δεν είναι απλώς αντιθέσεις ιδεών· είναι, επίσης, αντιθέσεις «τρόπων άσκησης» στην Κοινωνιολογία. Προέρχονται από ένα κοινωνικό «αυθαίρετο» καθορισμένο από τις κοινωνικές θέσεις των κοινωνιολόγων, από τις σχέσεις που διατηρούν ανάμεσά τους, και —επειδή το πεδίο της κοινωνιολογίας είναι ετερόνομο— από τις σχέσεις που αυτές οι θέσεις διατηρούν με τον πολιτικό και οικονομικό κόσμο. Συνοπτικά, οι κοινωνιολογικές ιδέες δεν κατανοούνται, παρά σε σχέση με μια κοινωνιολογία της κοινωνιολογίας,

---

Ο κύριος *Christian de Montlibert* είναι Καθηγητής της Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Στρασβούργου.

*Παρουσίαση που έγινε στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών στις 22 Νοεμβρίου 1989.

δηλαδή των κοινωνιολόγων. Άλλο τόσο είναι αλήθεια ότι κάθε επιστήμη εξαρτάται από τις κοινωνικές συνθήκες της παραγωγής της.

Δεν μπορούμε να κατανοήσουμε την κατάσταση της κοινωνιολογίας στη Γαλλία, αν δεν αντιληφθούμε κατ' αρχήν ότι περάσαμε σε 30 ή 40 χρόνια από μία κατάσταση σχετικά απλή, όπου μία κυρίαρχη λειτουργιστική πρακτική εξαφάνιζε μία κοινωνιολογία «φιλοσοφική» χάρη σ' έναν αδηφάγο εμπειρισμό «χώρων» και καθορισμού ποσοτήτων, σε μία πιο περίπλοκη κατάσταση, όπου το λειτουργιστικό παράδειγμα βρισκόταν, κάπως, υπό την απειλή του στρουκτουραλισμού και μίας «μαρξιστικής» κοινωνιολογίας, εν συντομία. Κατόπιν, πολύ γρήγορα, η κατάσταση θ' αλλάξει: ο λειτουργιστικός ιμπεριαλισμός θα θεθεί απ' όλες τις πλευρές σε αμφισβήτηση. Η μαρξιστική κοινωνιολογία, όλο και πιο υποβαθμισμένη, θα υποχωρήσει, μπροστά σε κοινωνιολογικές προσεγγίσεις οι οποίες δεν διατηρούν από την πάλη των τάξεων παρά το υποκατάστατό της, της σύγκρουσης μεταξύ κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών, ή οι οποίες, «επαναφέροντας τον εγελιανισμό» στη φιλοσοφία της ιστορίας, αναζητούν στα μετα-μοντέρνα κοινωνικά κινήματα τη δράση της «ιστορικότητας»: Ο νεοθετικιστικός νετερμινισμός θα υιοθετείται όλο και περισσότερο από τους υποστηρικτές του ατόμου: είτε προσκολλώνται στη συνέχεια του αμερικανικού ρεύματος της Ορθολογικής Δράσης, όπως είναι η περίπτωση του μεθοδολογικού ατομικισμού, ο οποίος θεωρεί την ατομική ορθολογικότητα ως τον κεντρικό πυρήνα των κοινωνικών δυναμικών, είτε επιχειρηματολογούν ξεκινώντας από τις αλληλοδράσεις, όπως στην περίπτωση της μικρο-κοινωνιολογίας της αλληλοδράσης (micro-sociologie interactionniste), ή ακόμη ξεκινώντας από το ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει το άτομο στη δημιουργία των αναπαραστάσεων του κοινωνικού κόσμου. Όσον αφορά το στρουκτουραλισμό, τίθεται αμέσως σε αμφισβήτηση, από την ανάπτυξη ενός είδους «ανθρωπολογίας του φαντασιακού», η οποία επαναφέρει τα κοινωνικά φαινόμενα —και όχι τα κοινωνικά γεγονότα— στην αιώνια επιστροφή μυθικών διαστάσεων που συγκροτούν μία ανθρώπινη ουσία.

Δεν είναι καθόλου παράδοξη η διαπίστωση ότι αυτή η διαφοροποίηση των τρόπων του να σκέπτεται κανείς την κοινωνιολογία συνοδεύει την επιτυχία της. Η αντίφαση, όμως, δεν είναι παρά φαινομενική. Αντιθέτως, όλα οδηγούν στη σκέψη ότι η διαφοροποίηση των χρήσεων της κοινωνιολογίας —δίνοντάς της περισσότερα μέσα και χώρους παρέμβασης— έχει ταυτοχρόνως μειώσει την αυτονομία της και την έχει καταστήσει έτσι πιο ευαίσθητη στις εξωτερικές επιδράσεις και στις πιέσεις που προκαλούν διαφοροποιημένες τροχιές, έξεις και σχέδια. Μπορεί να θεωρηθεί ότι όσο περισσότερο ετερόνομο είναι ένα επιστημονικό πεδίο τόσο οι επιδράσεις —εδώ συνδεδεμένες με το πρόσωπο του κοινωνιολόγου— υπερισχύουν των θεωρητικών και μεθο-

δολογικών αντιθέσεων. Σημειώνεται ότι, κάτω από αυτές τις συνθήκες, η ποσοτική κοινωνιολογία αποτελεί συχνότερα την πρακτική «διπλωματούχων» (Πολυτεχνείου), που έχουν τοποθετηθεί με διαγωνισμό σε διευθυντικές θέσεις, εξαρτημένες από το Υπουργείο Οικονομικών, ότι ο μεθοδολογικός ατομικισμός υποστηρίζεται περισσότερο από κοινωνιολόγους, που ένα «σχεσιακό κεφάλαιο», ή ακόμη καλύτερα ένας όγκος «οικονομικού κεφαλαίου» οδήγησε να εργασθούν στους τομείς απασχόλησης τους πλέον σχετικούς με εμπορικές και βιομηχανικές επιχειρήσεις, όπου αναπτύσσεται ο οικονομικός φιλελευθερισμός· ότι οι πολυάριθμοι συμβασιούχοι ερευνητές, συμβασιούχοι εκπαιδευτικοί, έκτακτοι εκπαιδευτές είναι πιο επιρρεπείς στο να προσχωρήσουν στα διάφορα ρεύματα μικροκοινωνιολογίας, εθνο-μεθοδολογικά, αλληλοδραστικά ή φαινομενολογικά. Σ' αυτά βρίσκουν τα όπλα, ενάντια στους «κατεστημένους» κοινωνιολόγους, και τα μέσα να εκφράσουν την εντελώς ιδιαίτερη κοινωνικότητα αυτής της «κουλτούρας της κρίσης» που βιώνουν οι έκτακτοι. Είναι αναμφισβήτητα οι κοινωνιολόγοι των οποίων η τροχιά οδηγεί στα όρια των «πνευματικών θέσεων» και των πολιτικών ή διοικητικών θέσεων της δημόσιας διοίκησης, αυτοί όπου βρίσκει κανείς συχνότερα την έκφραση θεωριών και μεθοδολογιών της σύγκρουσης των κοινωνικών κινημάτων. Είναι, τελικά, ένα αναμφισβήτητα περίεργο μείγμα δυσαρέσκειας, διάθεσης απόλαυσης και προσκόλλησης σε συντηρητικές και ταυτόχρονα επαναστατικές φιλοσοφίες της ιστορίας, χαρακτηριστικό μίας ανερχόμενης μικροαστικής τάξης, αυτό που εξηγεί το ότι μερικοί με ενθουσιασμό επιμένουν στην άρνηση κάθε επιστημονικότητας στην κοινωνιολογία. Αυτή, όμως, η ανάλυση — η οποία εξάλλου μένει να γίνει — δεν θα είχε αξία παρά μόνο για μία στιγμή της κατάστασης της κοινωνιολογίας. Είναι, επίσης, πιο παραγωγικό να εξεταστεί η διαδοχή και η αλληλοσύνδεση των διαφόρων φάσεων, οι οποίες επέτρεψαν στην κοινωνιολογία να γνωρίσει κάποιες επιτυχίες και οι οποίες, ταυτοχρόνως, εξηγούν τη θεωρητική και μεθοδολογική διαφοροποίησή της.

Θα θυμίσω εδώ εν συντομία, διότι έχω κάνει, ήδη, σχετική δημοσίευση, ότι πολλοί δείκτες μαρτυρούν αυτές τις επιτυχίες. Έτσι πρέπει να αναφερθεί, κατ' αρχήν, η δημιουργία ειδικού κύκλου σπουδών, ξεχωριστού από τη φιλοσοφία, σε πανεπιστήμια και σε σχολεία, η ανάπτυξη ενός δικτύου δημόσιων, ημιδημόσιων ή εταιρικών ιδιωτικών εργαστηρίων και κέντρων έρευνας. Η σημασία των χρηματοδοτήσεων (σκεφθείτε τα χρήματα για τις σφυγγομετρήσεις που πληρώθηκαν από τον τύπο, τα πολιτικά κόμματα, τα μεγάλα ιδρύματα, τα έξοδα για έρευνες αγοράς και κινήτρων, για ανάλυση των μηχανισμών επιρροής των εμπορικών εταιρειών, που χρηματοδοτούν διαφημιστικές εκστρατείες, τις εκλογικές προπαγανδιστικές εκστρατείες. Σκεφθείτε το ύψος των ποσών που επενδύθηκαν από τα διάφορα υπουργεία για «προκήρυξη δη-

μοπρασιών»). Η δημιουργία περιοδικών με επιστημονικό, ημιεπιστημονικό ή εκλαϊκευτικό περιεχόμενο, καθώς και η δημιουργία εταιρειών ή συλλόγων. Αυτές, όμως, οι επιτυχίες δεν ήταν ξαφνικές. Έτσι πρέπει να εντοπιστεί ευθύς εξαρχής μία φάση επαγγελματοποίησης, μετά τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο, που θα οδηγήσει τους κοινωνιολόγους – αρχικά εκπαιδευμένους στη βορειοαμερικανική σχολή έρευνας χώρου από το ίδρυμα Rockefeller ή επιμορφωμένους κατά τη διάρκεια πολλών αποστολών στις ΗΠΑ, που πραγματοποιήθηκαν στα πλαίσια του σχεδίου Marshall – να υποστηρίξουν μία θεωρητική και μεθοδολογική προσέγγιση εμπειριστική ή λειτουργιστική. Οι κοινωνιολόγοι αυτοί προώθησαν τόσο τις έρευνες με ερωτηματολόγια και αντιπροσωπευτικά δείγματα όσο και τις κοινωνικοψυχολογικές αναλύσεις των «κινήτρων» που συγκεντρώθηκαν από μη καθοδηγούμενες συνεντεύξεις. Το ουσιαστικό των πρακτικών που αναπτύχθηκαν αυτή την περίοδο συνίσταται, αναμφισβήτητα, στο ότι έπεισε τους δυνατικούς χρήστες για την «αποδεικτική» αξία της κοινωνιολογίας.

Το ιδεολογικό-πολιτικό καθεστώς των υπουργείων και της ανώτερης διοίκησης έχει συμβάλει, αναμφισβήτητα, στην ανάπτυξη της «στρατηγικής ανάλυσης» και της ανάλυσης των νέων κοινωνικών κινημάτων. Στόχος ήταν η αντιπαράθεση σε μία μαρξιστική κοινωνιολογία, που επικεντρώνεται στις σχέσεις των κοινωνικών τάξεων. Σε μία προσπάθεια να λυθούν τα «κοινωνικά προβλήματα» και προκειμένου να ενισχυθεί μία νομιμότητα, πολλές φορές αμφισβητούμενη, τα υπουργεία προώθησαν «προκηρύξεις δημοπρασιών». Τέθηκε, έτσι, η κοινωνιολογία σε κατάσταση εξάρτησης, σε σχέση προς τις απαιτήσεις και τις προσδοκίες των ετερόρρυθμων εταίρων. Μπορούν λοιπόν να παρατηρηθούν προσεγγίσεις, συχνά μάλιστα συνεννοχές, μεταξύ των εκτιμήσεων και των σχεδίων που διατύπωναν υψηλά ιστάμενοι υπάλληλοι και πολιτικοί που ήταν συγκεντρωμένοι σε πολυάριθμες λέσχες, και των θεωρητικών πλαισίων αναφοράς, που προωθούσαν οι κοινωνιολόγοι που εργάζονταν μαζί τους. Δεν θα ήταν κατανοητή μία νεο-ορθολογιστική κοινωνιολογία, ανήσυχη για τις στρατηγικές των πρωταγωνιστών (acteurs) και τις δυσλειτουργίες των οργανώσεων, χωρίς να ληφθεί υπόψη ό,τι οφείλει στους διαλογισμούς περί κράτους των μελών του Club Jean Moulin, για παράδειγμα, ή ό,τι προσκομίζει στις διατυπώσεις της «νέας κοινωνίας» που προτάθηκε από την κυβέρνηση Chaban Delmas. Δεν θα γινόταν αντιληπτή πλέον η σημασία που αποδίδεται στα κοινωνικά κινήματα, αν δεν έβλεπε κανείς σ' αυτά τη βούληση να εντοπιστούν τα σημάδια των «κρίσεων» που έρχονταν σ' ένα πλαίσιο σημαντικής κοινωνικής αναστάτωσης, όπως αυτή που ακολούθησε την περίοδο του 1968. Άλλες φορές πάλι η κοινωνιολογία προσφέρει στην πολιτική σκέψη αυτούς τους τρόπους ν' αντιλαμβάνεται τον κοινωνικό κόσμο: αυτή ήταν αναμφισβήτητα η περίπτωση της επιμονής στα

κοινωνικά κινήματα, που ξεπερνούσαν, κατά κάποιον τρόπο, μία πάλη των τάξεων που κρίθηκε απαρχαιωμένη. Άλλοτε η κοινωνιολογία εμφανίζεται διαμορφωμένη και προσαρμόζεται στις αναφορές της πολιτικής σκέψης, όπως φαίνεται να δείχνουν οι σχέσεις μεταξύ του νεοφιλελευθερισμού και της στρατηγικής ανάλυσης ή του μεθοδολογικού ατομικισμού.

Η διάδοση πρακτικών εμπνευσμένων από την κοινωνιολογία στη συνεχή εκπαίδευση, την «κοινωνική εργασία», την εμπορική έρευνα, τη διαχείριση των «ανθρώπινων πόρων», βρίσκεται αναμφισβήτητα σε στενή σχέση με την επέκταση του πεδίου χρήσης των μεθοδολογιών που είναι εμπνευσμένες από τις αλληλοδραστικές, εθνο-μεθοδολογικές ή φαινομενολογικές μικροκοινωνιολογίες. Τα στελέχη τα παθιασμένα με το νεοτερισμό, ευαίσθητα στις διαφορές που δίνουν αξία στο άτομο και στις προσωρινές συνααινέσεις ενός κόσμου που ασταμάτητα κινείται, δεν μπορούσαν παρά να ξαναβρούν τον εαυτό τους, μέσα σε μία αλληλοδραστική ψυχο-κοινωνιολογία, βιωμένη μέσα στη δυναμική της ομάδας, την απουσία προσανατολισμού, την υπεράσπιση της πολυμορφίας του κοινωνικού είναι. Η πολιτική αναγνώριση αυτής της πολυμέρειας δεν μπορούσε παρά να μεγεθύνει την αποδιδόμενη σημασία σ' αυτές τις προσεγγίσεις. Αξίζει να σημειωθεί, επίσης, ότι οι διευθύνσεις των επιχειρήσεων, με τις εντονότερες διαθέσεις εκσυγχρονισμού, πολύ σύντομα προσχώρησαν και υποστήριξαν αυτές τις προσεγγίσεις, οι οποίες τους επιβεβαίωναν ότι το ποιοτικό πρέπει να προέχει σε σχέση με τις ποσοτικές μισθολογικές παροχές, ότι μπορούσε να επιτευχθεί η διαίρεση των ομάδων, δίνοντας έμφαση στην ψυχολογική πλευρά της εξατομικεύσης της επαγγελματικής σταδιοδρομίας, και να τεθεί σε αμφισβήτηση η αντιπροσωπευτικότητα των εκπροσώπων του προσωπικού, εγκαθιστώντας νέα δίκτυα κοινωνικότητας.

Είναι, επίσης, πολύ δύσκολο να παραβλεφθεί ότι καθετί που είναι βαθιά πολιτικό στις στάσεις άρνησης έστω και της δυνατότητας για επιστήμη του κοινωνικού κόσμου, άρνησης όλων των προσπαθειών αντικειμενικοποίησης των μορφών κυριαρχίας και δυναμικής επαναφοράς μύθων, προφανώς αιώνων, που χαρακτηρίζουν τις προσεγγίσεις της υποκειμενικότητας και του φαντασιακού, βρίσκεται σε στενή σχέση με την κοινωνική κατάσταση ευρέων τμημάτων της μικροαστικής και μεσοαστικής τάξης, η οποία δεν βρήκε κοινωνικές θέσεις αντίστοιχες με τις φιλοδοξίες της, ενώ αντίθετα αναδεικνύεται ιδιαίτερα καταναλωτική σε βιβλία, περιοδικά, σεμινάρια, ημερίδες, συνόδους... προκειμένου να δώσει απαντήσεις στα ερωτηματικά της, γύρω από την ταυτότητά της.

Έτσι, λιγότερο παράδοξα απ' ό,τι φαίνεται σε πρώτη προσέγγιση, η κοινωνική επιτυχία (εμπορική, πολιτική, κοσμική...) της κοινωνιολογίας συνέβαλε στη σύσταση μίας ομάδας κοινωνιολόγων. Όσο η ομάδα αυτή μεγάλω-

νε, τόσο περισσότερο σημειώνονταν διαφοροποιήσεις σε σημείο που να βλέπει τα κυρίαρχα μοντέλα της να κατακεραματίζονται. Αυτή, όμως, η επιχείρηση δεν μπόρεσε να ενεργοποιηθεί, παρά κάτω από τη συνδυασμένη δράση δύο λογικών. Από τη μια η ενισχυμένη ετερονομία του τομέα των κοινωνικών επιστημών, γεγονός που έχει συνέπεια την αξιοποίηση των καθαρά «δοξαστικών» αποτελεσμάτων, συνδεδεμένων με τα ρητά ή άρηρτα συμφέροντα των κυρίαρχων (επικύρωση των διατυπώσεων που νομιμοποιούν την εξουσία, προσοχή που δίδεται στα σημάδια των κρίσεων και συνολικότερα παραχωρήσεις που έγιναν προκειμένου να μεγιστοποιηθούν τα «κοινωνικά προβλήματα», επινόηση πιο επιτηδευμένων στρατηγικών διαχείρισης του κοινωνικού είναι και άσκησης της εξουσίας). Από την άλλη πλευρά, η σημασία των εννοιών που μεταφέρονται από την καθημερινή γλώσσα και αντίστροφα η εννοιολογική αδυναμία, η οποία εκδηλώνεται τόσο εντονότερα όσο υπάρχει ετερογένεια στους κύκλους εκπαίδευσης και τις ευριστικές απόπειρες. Είναι ακόμη αλήθεια ότι αυτές οι δύο λογικές αλληλοενισχύονται: οι συνέπειες της εξάρτησης εγκυμονούν τόσο περισσότερους κινδύνους όσο ψευδείς αντιθέσεις διχάζουν το πεδίο, η συνοχή ενός «παραδείγματος» έχει τόσο περισσότερες δυσκολίες να εκφραστεί όσο οι κοινωνικές χρήσεις της κοινωνιολογίας διαφοροποιούνται.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, γίνεται κατανοητό ότι προσπαθώ να ορίσω καλύτερα τα διάφορα ρεύματα της σημερινής κοινωνιολογίας, και προτού αναπτύξω μια ανάλυση κριτικής επιστημολογίας αρκετά πολεμικής, ότι καθορίζω λίγο καλύτερα την άποψή μου. Για να συντομεύσω, θα πω κατ' αρχήν ότι συμφωνώ με την ιδέα του Durkheim, κατά την οποία δεν υπάρχει «διαχωρισμένο ατομικό είναι». Δεν θα είναι αρκετό να θυμίσω εδώ, σ' αυτόν τον ξακουστό τόπο, ότι ο Αριστοτέλης έλεγε πως ο άνθρωπος είναι «πολιτικό ζώον». Κατά δεύτερον ο άνθρωπος ζει μέσα σε συμβολικές μορφές. Όπως έγραφε ο E. Cassirer, «ο άνθρωπος ζει μέσα στις μεγάλες μορφές κοινωνικής ζωής, που είναι η γλώσσα, η θρησκεία και ο μύθος, η τέχνη, οι πολιτικοί θεσμοί» και μπορούν να προστεθούν οι οικονομικοί θεσμοί. Αυτές οι συμβολικές μορφές, προγενέστερα κατασκευασμένες, δομούν τις αντιδράσεις του ανθρώπου. Αλλά και αυτή θα είναι η τρίτη συλλογιστική πρόταση που δομεί την ανάλυσή μου. Θ' ακολουθήσει επίσης τη σκέψη του Kant, όταν γράφει ότι «ο άνθρωπος βγάζει εξ ολοκλήρου από μέσα του ό,τι ξεπερνά τη μηχανική οργάνωση της ζωώδους ύπαρξής του», για να πω ότι εάν οι τρόποι του να βλέπει κανείς τον κόσμο και να αντιδρά σ' αυτόν είναι δομημένοι από αναπαραστάσεις προκατασκευασμένες, ο καθορισμός δεν είναι παρ' όλα αυτά ολοκληρωτικός και μηχανικός. Κάθε φορέας μπορεί λιγότερο ή περισσότερο, ανάλογα με τις καταστάσεις, να συμμετάσχει στην επεξεργασία νέων συμβολικών μορφών. Τέλος, και αυτό θα είναι το τέταρτο σημείο, εάν οι κοινωνικές

δομές κάνουν τους φορείς, οι οποίοι, με τη σειρά τους, μπορούν μέσα στα όρια των καθορισμένων από τη θέση τους ελευθεριών να τροποποιήσουν τις δομές — οφείλεται στο ότι οι δομές και οι αναπαραστάσεις των φορέων είναι, κατά βάση, οργανωμένες από τις σχέσεις κυριαρχίας.

Λειτουργισμός, στρουκτουραλισμός, μαρξιστική προσέγγιση και προσδιοριστικός ποσοτικά νεοθετικισμός μοιράζονται μια λίγο μηχανιστική άποψη της δράσης, που επαναφέρει τα άτομα σε «στοιχεία» εξωτερικά καθορισμένα, παθητικά αντικείμενα «παραγόντων» και «καθοριστικών αιτιών». Ο «πρωταγωνιστής», για τον οποίο δεν ξέρουμε ποιος του έγραψε ή του υπαγορεύει το ρόλο στο λειτουργισμό, η θέση στη δομιστική προσέγγιση, η διαδικασία στη μαρξιστική προσέγγιση, και το σχήμα του νεοθετικισμού οδηγούν στο να ξεχαστεί σχετικά γρήγορα ότι ο κοινωνικός κόσμος είναι φτιαγμένος επίσης από υποκείμενα — από φορείς που έχουν «τρόπους να βλέπουν, να σκέφτονται ή να δρουν» και οι οποίοι έτσι παίρνουν αποφάσεις, επεξεργάζονται στρατηγικές. Πρόκειται για την άποψη ότι τα άτομα, οι μικρές ομάδες, οι κοινότητες επεξεργάζονται αναπαραστάσεις και σχήματα σκέψεων ατομικά και ομαδικά. Αυτή η μηχανιστική οπτική, την οποία κριτικάρω εδώ, είναι ιδιαίτερα σαφής σ' αυτήν τη μαρξιστική κοινωνιολογία, που αναπτύχθηκε από τον Althusser ως τον Πουλαντζά, και της οποίας θα εξετάσω τώρα κάποια σημεία. Δεν πιστεύω να είναι απαραίτητο να θυμίσω τη δουλειά του Althusser πάνω στη διαφοροποίηση μεταξύ των μηχανισμών του Κράτους (στρατός, αστυνομία...), που λειτουργούν «με τη βία», προκειμένου να εξασφαλίσουν τη διατήρηση των κοινωνικών σχέσεων και των ιδεολογικών μηχανισμών του Κράτους που λειτουργούν «με την ιδεολογία» προκειμένου να επιτρέψουν την αναπαραγωγή των συνθηκών που διευκολύνουν την ταξική εκμετάλλευση. Με βάση αυτήν την ανάλυση γνωρίζουμε τι είναι ιδεολογία, αναγνωρίζουμε αυτά τα «όργανα» που είναι οι μηχανισμοί, αναπτύσσουμε μια ψυχολογία διαπαιδαγώγησης και υποταγής στην κυρίαρχη ιδεολογία και τέλος υποθέτουμε ότι όλοι οι τομείς και όλες οι πρακτικές της κοινωνικής ζωής μετρούνται με το μέτρο της σχέσης της μοναδικής κυριαρχίας.

Κατ' αρχήν, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η έννοια της ιδεολογίας, όσο σημαντική και αν είναι, επιτρέποντας τη διάρθρωση των δομών υλικής κυριαρχίας με τις δομές συμβολικής κυριαρχίας, είναι πολύ γενική και γενικευτική, ώστε να είναι λειτουργική σε μια επιστημονική ανάλυση. Η επιστήμη, όπως είναι γνωστό, προοδεύει με το διαχωρισμό και τη διάκριση του διαφορετικού και όχι με την αφομοίωση του ανόμοιου. Η έννοια της ιδεολογίας μπορεί να παραμείνει χρησιμοποιήσιμη εάν της αποδώσουμε το πιο ακριβές νόημα συστημάτων ιδεών, των οποίων η συνοχή στηρίζεται σε σαφή επιχειρήματα και είναι ανεπτυγμένη από αναγνωρίσιμους πολιτικούς φορείς. Αλλά προκειμένου να γίνει αυτό, προϋποτίθεται ότι σταματάμε να εννοούμε με τον

όρο ιδεολογία ό,τι αφορά μυθικές αναπαραστάσεις, σχήματα και κατηγορίες σκέψεων, διαλογισμούς για τα κίνητρα, όπως επίσης και κρίσεις για την αξία και τη διατύπωση των κοινωνικών προβλημάτων.

Οι αναπαραστάσεις μυθικής οργάνωσης δεν μπορούν να αναχθούν στην ιδεολογία παρά μόνο καταχρηστικά. Το παράδειγμα της εξουσίας που είχαν οι βασιλείς της Γαλλίας να θεραπεύουν τους ασθενείς από χοιράδες, είναι ένα καλό παράδειγμα. Ο Marc Bloch αποδεικνύει ότι σίγουρα οι θεωρητικοί της βασιλικής εξουσίας πολύ γρήγορα προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν το γεγονός για να ενισχύσουν τη νομιμοποίηση του βασιλιά, αλλά ό,τι βασικά αυτή η «ικανότητα» ήταν ριζωμένη σε μυθικές λαϊκές δοξασίες, στις οποίες ανακατεύονταν τα φυλαχτά που αναπαριστούσαν τα λείψανα των αγίων και τα πιο αρχαία μαγικά αντικείμενα.

Η ιδεολογία —εκτός εάν την κάνουμε μια έννοια «καλύπτει τα πάντα»— δεν μπορεί ούτε αυτή να δώσει λόγο για την επεξεργασία των κατηγοριών της σκέψης και των τρόπων συλλογισμού. Μερικά παραδείγματα αρκούν για να το κάνουμε κατανοητό. Ό,τι κι αν λέει ο Althusser, ο οποίος βλέπει στην ιδεολογία το καλούπι και το μοντέλο όλων των αντιδράσεων του ατόμου, η δόμηση της κατηγορίας του χώρου παρ' όλα αυτά του ξεφεύγει. Ο Durkheim και ο Mauss σε μια παλιά μελέτη κατέδειξαν ότι ο τρόπος με τον οποίο οι Ινδιάνοι Zuni νοούν το χώρο εξαρτάται από την κοινωνική τους οργάνωση σε φατρίες συνδεδεμένες μέσω ανταγωνισμών και συμπληρώσεων (ξέρουμε ότι ο Levi-Strauss συνέχισε αυτήν την εργασία). Η ανάπτυξη του ενός ή του άλλου τρόπου συλλογισμού από την πλευρά της είναι πολύ πιο εξαρτημένη από τις κοινωνικές καταστάσεις και τους τρόπους ζωής των ξεχωριστών ομάδων παρά από μια ιδεολογία: εδώ κοντά στην Ακρόπολη μου είναι εύκολο να θυμίσω ότι είναι με τις δημόσιες αντιπαραθέσεις των δασκάλων, που είχαν έρθει από διάφορες περιοχές της μεσογειακής λεκάνης, που εισήχθη η διαλεκτική μορφή. Η γλώσσα δεν μπορεί να αναχθεί μόνον στην ιδεολογική παραγωγή, ακόμη και αν αυτή, καθορισμένη στην περιορισμένη έννοια που της έδωσα πιο πάνω, μπορεί να ευνοήσει τρόπους, προκειμένου περί λέξεων ή τρόπων έκφρασης. Οι τόσο σημαντικές διαφορές προφοράς, στον εντοπισμό των κοινωνικών θέσεων, διέπονται από πολλές άλλες λογικές. Μόλις κανείς εργαστεί με συγκεκριμένους και καθορισμένους δείκτες, η έννοια της ιδεολογίας αποδεικνύεται ατελέσφορη.

Οι τρόποι του να εκφράσει κανείς το υπαρξιακό βίωμα (ακόμη και αν είναι πλεονασμός να παραθέτουμε τις δύο αυτές λέξεις) και να το κατατάξει κατά κίνητρα, δεν διέπονται ούτε αυτοί από την ιδεολογία. Είναι πιο ενδιαφέρον να σημειώσουμε την κοινωνική δομή της κωδικοποίησης αυτής της έκφρασης του βιώματος. Όσο, για παράδειγμα, θα ήταν απρεπές για έναν «τίμιο άνθρωπο» ή ακόμη για έναν αυλικό του 17ου αιώνα να εκφράσει την

«ευαισθησία» του, τόσο η εξερεύνηση του εγώ και των αντιφάσεων του φαίνεται σαν ένα συναρπαστικό πεδίο περιπετειών για τους σημερινούς ανθρώπους. Οι ρομαντικοί καλλιτέχνες έχουν παίξει, το ξέρουμε, έναν σημαντικό ρόλο σ' αυτήν τη διαδικασία όπως, πιο πρόσφατα, οι ψυχαναλυτές. Η διαδικασία κοινωνικής παραγωγής αυτής της αγοράς της ταυτότητας εξαρτάται από κοινωνικές συνθήκες, οι οποίες δεν εγγράφονται στην ιδεολογία. Ο Max Weber είχε δει σίγουρα αυτήν την εντύπωση της μόδας και αμφέβαλλε για το αν μπορεί κανείς να τη χαρακτηρίσει ως «πρόοδο»: «θα (της) χρειαστεί, για παράδειγμα, να μην ξεχνάει ότι το κунήγι της “βιωμένης εμπειρίας” — η οποία κατά βάθος αποτελεί την αξία που είναι τώρα στη μόδα στη Γερμανία — ίσως είναι, σε κάποιο σημαντικό βαθμό, προϊόν της εξασθένησης της ικανότητας να εμφανίζεται εσωτερικά στο ύψος του “καθημερινού έργου” της, κατά τον ίδιο τρόπο που η ανάγκη να δίνει όλο και μεγαλύτερη δημοσιότητα στο “βίωμά” της θα μπορούσε ίσως να εκτιμηθεί επίσης ως αυξανόμενη απώλεια του αισθήματος της απόστασης και κατά συνέπεια του γούστου και της αξιοπρέπειας» (*Δοκίμια για τη θεωρία της Επιστήμης*, σ. 445).

Τα ίδια τα «κοινωνικά προβλήματα», αν και ήδη πιο ευαίσθητα στους λόγους των πολιτικών φορέων (που δεν είναι οι μόνοι πολιτικοί, ακόμη και αν αυτοί οι τελευταίοι είναι το πιο χαρακτηριστικό «είδος»), εξαρτώνται από τη δομή μιας αντιληπτής απόκλισης, ανάμεσα σε αυτό που θα ενυόταν κανείς να είναι η κοινωνική πραγματικότητα και σ' αυτό που βεβαιώνουμε ότι είναι. Δεν υπάρχει παγκόσμιο μέτρο για να μετρήσουμε τη σπουδαιότητα των κοινωνικών προβλημάτων και να τα τοποθετήσουμε ιεραρχικά — ακόμη και αν φορείς φαίνονται να εμπιστεύονται το έργο της επινόησης δεικτών. Η διατύπωση, επίσης, των κοινωνικών προβλημάτων είναι πάντα ένα κοινωνικό διακύβευμα ανάμεσα σε πολλαπλά μέρη, τα οποία επεξεργάζονται το καθένα τη στρατηγική του και δεν είναι παρά εντελώς καταχρηστικά αποτέλεσμα της κυρίαρχης ιδεολογίας.

Αλλά η ιδεολογία διαρθρώνει επίσης, το ξέρουμε, μηχανισμούς (Κρατικές Διοικήσεις, Σχολείο, Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης) που τη διοχετεύουν... Αυτή η έννοια του μηχανισμού αξίζει επίσης να επαναθεθεί σε μια πιο σεμνή θέση. Οι μηχανισμοί, οι τάξεις και μερικοί θεσμοί — πιο κάτω, όμως, θα δούμε ότι η αντίληψη της εξουσίας αυτής της κοινωνιολογίας επιτρέπει εύκολα να υποκαταστήσουμε αυτά τα στοιχεία, τα μεν από τα δε — εμφανίζονται πιο συχνά με κεφαλαία γράμματα. Όλα συμβαίνουν σαν να είχαν αυτά τα όργανα υπόσταση. Οι εντάσεις, οι εσωτερικές συγκρούσεις, οι επιθέσεις για την κατάληψη της διοίκησης, τα ασαφή σύνορα, οι διαφορές των ορισμών... πέρασαν σιωπηλά προς όφελος μιας ενοποίησης, η οποία αφήνει να εννοηθεί ότι το Όργανο ενεργεί «σαν ένας άνθρωπος». Παρ' όλα αυτά, όπως ήδη έγραψε ο Weber σε σχέση με το θέμα «η Αγροτιά και τα Συμφέροντά της», η επιβε-

βαίωση μιας ταυτότητας και μιας ενότητας είναι μια φαντασία, η οποία κρύβει αντιθέσεις ανάλογα με τους τρόπους αγροτικής παραγωγής, το σύστημα διαδοχής, το σύστημα αντιπροσώπευσης, τους τρόπους και τους όγκους οικονομικού οφέλους. Αυτός ο εκκρεμής συλλογισμός οδηγεί στο να αγνοήσουμε τον κοινωνικό διαμερισμό και, χειρότερα, έρχεται να προικίσει το μηχανισμό ή το θεσμό μ' ένα είδος «προσωπικότητας» η οποία, όταν δομηθεί, θα παράγει μόνιμα αποτελέσματα, τα οποία χωρίζουν όλο και περισσότερο το λόγο από την κατανόηση των εμπειρικών πραγματικοτήτων, σε σημείο να τις αγνοεί ή να τις αναγκάζει να εγγράφονται στα προβλεπόμενα θεωρητικά πλαίσια. Όπως έλεγε, όμως, ο Norbert Elias, «οι κοινωνιολογικές θεωρίες που δεν επαληθεύονται από μια εμπειρική εργασία δεν χρησιμεύουν σε τίποτα».

Το ότι το Υποκείμενο είναι ολοκληρωτικά συγκροτημένο από την ιδεολογία σημαίνει ακόμη μια ιδιαίτερη αντίληψη για το κοινωνικό άτομο — διαμορφωμένη από υποταγή και επιδεκτικότητα υποβολής. Το υποκείμενο είναι κατά κάποιον τρόπο υπνωτισμένο από την κυρίαρχη ιδεολογία και ενεργεί σαν υπνοβάτης. Είναι σαν να ξεχνάμε ότι η επιδεκτικότητα υποβολής είναι χωρίς αμφιβολία περισσότερο ένα επινόημα —που πολύ εξυπηρέτησε τους αρχηγούς των μαζικών κομμάτων— παρά μια πραγματικότητα. Έχουμε επίσης μια περιφρονητική αντίληψη για την κοινωνική απόσταση ανάμεσα σ' αυτούς που «έχουν συνείδηση» των ταξικών σχέσεων και σ' αυτούς που είναι υποταγμένοι σ' αυτές μέσα στην αλλοτρίωσή τους. Ήδη από το 1896, κατά τη διάρκεια ενός συνδικαλιστικού συνεδρίου στο Montluçon, ένας ομιλητής δεν δήλωνε ότι είναι έργο των πιο συνειδητών να ασχολούνται με τις υποθέσεις το λιγότερο συνειδητών, γιατί «η μάζα είναι φύσει απομιμητική». Φθάνουμε εδώ στον «κοινό νου» αυτού του ρεύματος που υποτιμά εντελώς τόσο τις ικανότητες αντίστασης των κυριαρχούμενων ομάδων όσο και τις δυνατότητές τους να επεξεργαστούν μια λαϊκή κουλτούρα, εν μέρει αυτόνομη. Παραδόξως, αυτή η προσέγγιση αγνοεί πολύ συχνά επίσης ότι οι προγενέστερες κοινωνικές σχέσεις, συστατικές των κοινωνικών θέσεων, ασκούν επίσης τις επιδράσεις τους στα πρόσωπα και στα πράγματα, άρα δεν μπορεί να εννοήσει τις διαφορές και τους αποσυγχρονισμούς, που μπορούν να επιβληθούν ανάμεσα στον κόσμο του λόγου, τις σωματικές εκδηλώσεις και τις αντιδράσεις στα πράγματα, που βρίσκονται ωστόσο στον πυρήνα αντιδράσεων όπως το χιούμορ, ο χλευασμός ή ο ψυχικός πόνος.

Τέλος, αυτή η αντίληψη επαναφέρει την εξουσία σε μία μόνο διάσταση, και την κάνει το μοναδικό μέτρο των διαφόρων κοινωνικών κόσμων. Ξέρουμε καλά, εντούτοις, από τον Durkheim, που παρατηρούσε ότι η συνύπαρξη των «ειδών» δεν ήταν δυνατή παρά επειδή τα συμφέροντα που συνιστούν κάθε κόσμο διέφεραν, ή από την εργασία του Weber για τη διαφοροποίηση των

τρόπων κυριαρχίας και των νομιμοποιήσεών τους, ότι η οργάνωση της εξουσίας είναι μια πηγή αγώνων μεταξύ ομάδων διαφορετικά οπλισμένων, για να θριαμβεύουν αναπαραστάσεις και τρόποι εξουσίας σύμφωνοι με τα συμφέροντά τους. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η έννοια του κρατικού ιδεολογικού μηχανισμού, καθώς ενώνει δομές και καταστάσεις διαφοροποιούμενες, εκμηδενίζει τις πιθανότητες να εννοήσουμε τα χαρακτηριστικά των διαφόρων «ειδών» εξουσίας. Σ' αυτόν το συλλογισμό δεν υπάρχουν παρά τμήματα που αντιπαρτιθενται για μια μονοσήμαντη εξουσία και όχι μια κοινωνική διαίρεση της εργασίας κυριαρχίας.

Αυτή η μαρξιστική προσέγγιση, έχοντας δει την επιρροή της να μειώνεται, δεν εμπνέει λιγότερο πολυάριθμες έρευνες. Είναι πολύ ζωντανή στο ιστορικό πεδίο. Μέσα σε πολλές δημοσιεύσεις βρίσκουμε μια τάση που αποδίδει ένα σημαντικό βάρος στην ιδεολογία, εννοούμενη ως σύνολο γνωστικών και συγκινησιακών, απρόσωπων μορφών, που διαρθρώνουν τις ομαδικές αναπαραστάσεις, και από την άλλη μεριά, ένα ρεύμα πολύ κοινωνιολογικό, που επιμένει στον ενεργό ρόλο των πραγματικών φορέων στους κοινωνικούς αγώνες, βλέποντας στους αγώνες τα αποτελέσματα διαρθρωτικών παραγόντων, μεταξύ των οποίων η διαμόρφωση των ταξικών σχέσεων κατέχει μια συστατική θέση και μέσα στους φορείς των πολλαπλών προϊόντων συμβολικής εντύπωσης και προσχώρησης σε λιγότερο ή περισσότερο οργανωμένες πολιτικές αναπαραστάσεις.

Στους κόλπους της κοινωνιολογίας, έτσι όπως αυτή έχει οριστεί από τα πειθαρχικά όρια που προσιδιάζουν στη διοίκηση του ακαδημαϊκού χώρου στη Γαλλία, η αποδυνάμωση του μαρξιστικού παραδείγματος έχει αναμφίβολα ευνοήσει την ανάπτυξη μιας κοινωνιολογίας «της ιστορικότητας». Βρισκόμαστε λίγο-πολύ ενώπιον μιας «επανεγγελιανοποίησης» της φιλοσοφίας της ιστορίας. Αυτή η θεωρία, όπως ξέρουμε, ξεκινά από τη διαπίστωση του τέλους της ιστορίας με το ξεπέραςμα της πάλης των τάξεων. Από τότε που η κοινωνία η κυριαρχούμενη και οργανωμένη από τον αγώνα ανάμεσα στην αστική και την εργατική τάξη θεωρείται σαν μια προγενέστερη μορφή, όπου μπαίνει στον «μετα-μοντερνισμό»/(μετα-βιομηχανική κοινωνία, τεχνικός πολιτισμός) δεν μπορούμε παρά να ενδιαφερθούμε για τα νέα «κοινωνικά κινήματα» που εμφανίζονται γύρω από τους πόλους της παραγωγής, των μεσαζόντων ή της κατανάλωσης... Για να το καταλάβουμε καλά, πρέπει να επανέλθουμε στην εγγεληνική θέση, σύμφωνα με την οποία το Πνεύμα πρέπει να πραγματοποιεί και να ενεργοποιήσει την ίδια του την ελευθερία για να την αποκτήσει: όλη η εργασία της κουλτούρας έγκειται επομένως στη διαδικασία που οδηγεί προς αυτήν την πρόοδο της συνείδησης και της ελευθερίας. Κάτω από αυτές τις συνθήκες «η ιστορικότητα», που ορίζει αυτόν τον μεγάλο στόχο, χρησιμοποιεί τους σκοπούς και τα μέσα καθενός από τα πραγματικά

υποκείμενα, τα άτομα, για να πετύχει τον στόχο της. Πραγματικά, η διαδικασία δεν ολοκληρώνεται παρά για το μη πεπερασμένο υποκείμενο και όχι για τα πεπερασμένα υποκείμενα. Εάν αυτή η Κοινωνιολογία αποδίδει τόση σημασία στα νέα «κοινωνικά κινήματα», είναι γιατί αντιπροσωπεύουν τις δυνάμεις με τις οποίες μια δεδομένη στιγμή δρα η ιστορικότητα, η πρόοδος της κουλτούρας, της ελευθερίας. Τα άτομα που εμψυχώνουν αυτά τα κοινωνικά κινήματα είναι συγχρόνως συστατικά αφού είναι οι φορείς αυτής της εργασίας της κουλτούρας, που ξεπερνά τις παλιές μορφές ταξικών αγώνων, και ταυτόχρονα δεν έχουν παρά μια πλασματική αυτονομία, αφού το πραγματικό υποκείμενο είναι η αργή πραγματοποίησή αυτού του απόλυτου που είναι η ιστορικότητα.

Κοντολογίς, τα κοινωνικά κινήματα κάνουν τον κόσμο να κινείται, αλλά απατώνται όσοι δεν αντιλαμβάνονται ότι κινούνται από ένα τελεολογικό σχέδιο. Η κοινωνιολογία αυτή στηρίζεται, τελικά, σε μια κοινωνιοδικία φτιαγμένη επάνω στο πρότυπο των θεοδικιών, που τόσο καλά έχει αναλύσει ο Max Weber. Είναι χωρίς αμφιβολία αυτή η σχέση με την ιστορία που εξηγεί την κοινωνική γεωγραφία της επιτυχίας αυτής της ανάλυσης. Το ενδιαφέρον για τα νέα κοινωνικά κινήματα γρήγορα συνάντησε τις προσδοκίες των αγωνιστών της CFDT, για παράδειγμα (που ακόμα χαρακτηρίζονται από την κληρονομιά τους του χριστιανικού συνδικαλισμού) και είχε πολύ μικρή επίδραση στην CGT. Με τον ίδιο τρόπο αυτός ο τύπος ανάλυσης γοήτευσε τους «διανοούμενους» αναγνώστες, π.χ. του *Nouvel Observateur* που είναι πάντοτε έτοιμοι να συγκροτήσουν την πρωτοπορία της «ιστορικότητας».

Η νεο-ορθολογιστική ανάλυση των στρατηγικών και των συγκρούσεων μέσα στις οργανώσεις μπορεί, και αυτή, να χαρακτηριστεί σε σχέση προς τη θέση της έναντι της μαρξιστικής ερμηνείας της ιστορίας. Αντίστροφα από την προηγούμενη θεωρία, η Ιστορία, για τους εκπροσώπους της τάσης αυτής, δεν έχει έσχατο νόημα: είναι πάντοτε μερική, περιορισμένη και ιδιοτελής, αφού είναι το ασταθές αποτέλεσμα διαπραγματεύσεων μεταξύ ομάδων λίγο-πολύ ικανών στον καθορισμό των στρατηγικών τους. Στην αρχή των αναλύσεων αυτών που οδηγούν στο ενδιαφέρον για την εξουσία, η οποία ορίζεται με όρους ελέγχου αβεβαιότητας, βρίσκονται, δίχως άλλο, οι πολιτικοί φιλόσοφοι, από τον Rousseau μέχρι τον A. de Tocqueville, και πίσω από τις θεωρίες των «παιγνίων» που συχνά χρησιμοποιούνται ως αναφορά της στρατηγικής ανάλυσης, οι θεωρίες πολιτικής οικονομίας του J. Bentham ή του Ricardo. Εάν όμως η προσέγγιση αυτή μοιράζεται αρκετά από τα αξιώματα αυτά με εκείνα της θεωρίας της Ορθολογικής Δράσης ή του Μεθοδολογικού Ατομικισμού, διαφέρει ωστόσο ως προς τη σημασία που εξακολουθεί ν' αποδίδει στην έννοια της ομάδας και της οργάνωσης. Η ομάδα, που δεν είναι πλέον η κοινωνική τάξη, κι ούτε επίσης το κοινωνικό κίνημα, αλλά που

τις περισσότερες φορές περιορίζεται στα άτομα της ίδιας κοινωνικο-επαγγελματικής κατηγορίας, που εξελίσσονται μέσα στον ίδιο οργανωτικό χώρο, παραμένει ακόμη η μονάδα ανάλυσης.

Με τον μεθοδολογικό ατομικισμό το άτομο καταλαμβάνει την κεντρική θέση. Οι θεσμοί, τα κοινωνικά γεγονότα, είτε πρόκειται για την οικογένεια είτε για την επιχείρηση, οι διαδηλώσεις ή οι μικρές ομάδες μπορούν να αναλυθούν με νεο-ορθολογιστικούς και ατομικιστικούς όρους. Η προσέγγιση αυτή αξιοποιώντας το άτομο, αρνείται τον κοινωνικό ντετερμινισμό και υπερασπιζόμενη τη Λογικότητα αρνείται όλον τον υποκειμενισμό. Η διατύπωση της αρχής επάνω στην οποία στηρίζεται ο ορθολογισμός ή ο μεθοδολογικός ατομικισμός κάνει την αρχή αυτή πολύ κατανοητή: «κάθε ανθρώπινη συμπεριφορά μπορεί να εννοηθεί ως ενεργοποιούσα συμμετέχοντες που μεγιστοποιούν τη χρησιμότητά τους από ένα σταθερό σύνολο προτιμήσεων και που συσσωρεύουν τη βέλτιστη ποσότητα πληροφοριών και άλλων δεδομένων σε μια ποικιλία αγορών». Μέσα από τη γλώσσα αυτή ξαναβρίσκουμε την παράδοση της σκέψης της κλασικής, φιλελεύθερης οικονομίας των Hume, Stuart Mill, Adam Smith, Bentham... Αυτή η αρχή ανάλυσης προϋποθέτει ότι ο κοινωνικός κόσμος λειτουργεί σαν να μπορεί να εξηγηθεί από ένα καθαρό οικονομικό πρότυπο. Ξέρουμε όμως τι είχε πει γι' αυτό ο Max Weber, τον οποίο αναφέρουν συχνά ως εγγύηση οι κοινωνιολόγοι αυτής της τάσης. Στα *Δοκίμια για τη Θεωρία της Επιστήμης* κρίνει πολύ αυστηρά αυτόν τον τύπο ερμηνείας που στηρίζεται στην εκ των προτέρων ικανότητα ενός ατόμου ν' αποκτήσει τη λεπτομερή πληροφορία, όπως και να υπολογίζει τις συχνότητες εμφάνισης των εναλλαγών και να προσδιορίζει τις συνέπειες των επιλογών, κατάσταση όπως βλέπουμε εντελώς φανταστική. Ο Weber γράφει: «Αυτά τα επινοήματα της καθαρής οικονομίας, χρήσιμα στο πλαίσιο της θεωρητικής έρευνας, δεν θα μπορούσαν να γίνουν η βάση για πρακτικές εκτιμήσεις πραγματικών καταστάσεων...». Και πιο κάτω εξηγεί τους λόγους της κριτικής του: «Οι εκτιμήσεις δεν είναι ομόφωνες, παρά μόνον υπό έναν και μοναδικό όρο, ότι ο οικονομικός στόχος και οι συνθήκες της κοινωνικής διάρθρωσης δίνονται σαφώς, ότι έχουμε να επιλέξουμε μόνο ανάμεσα σε πολλά οικονομικά μέσα και, τέλος, ότι αυτά δεν διαφοροποιούνται αποκλειστικά το ένα ως προς το άλλο, παρά μόνο σε ό,τι αφορά την ασφάλεια, τη συχνότητα και την ποσοτική αφθονία τους αλλά παραμένουν, αντιθέτως, απόλυτα ταυτόσημα όσον αφορά τα άλλα σημεία που θα μπορούσαν, ενδεχομένως, να έχουν σημασία για τα ανθρώπινα ενδιαφέροντα... Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις, δηλαδή όλες αυτές που δεν υπάγονται στην καθαρή τεχνική, η εκτίμηση παύει να είναι ομόφωνη, γιατί παρεμβαίνουν άλλες εκτιμήσεις που ο καθορισμός τους δεν είναι πλέον δυνατός με καθαρά οικονομικό τρόπο» (Δ.Θ.Ε., σελ. 461). Το οικονομικό πρότυπο μπορεί να λειτουργήσει μόνο όταν το άτομο είναι ένα εν-

τελώς ορθολογικό ον. Ο Weber, για να τον αναφέρουμε ξανά, είχε προειδοποιήσει για το επινόημα αυτό. Έγραφε έτσι: «Μόνο για λόγους Μεθοδολογικής σκοπιμότητας είναι ορθολογιστική η μέθοδος της κατανοητικής κοινωνιολογίας (sociologie compréhensive). Δεν πρέπει συνεπώς να ερμηνεύουμε αυτήν τη μέθοδο σαν μια ορθολογιστική προκατάληψη που θα προϋπέθετε η κοινωνιολογία, αλλά μόνο σαν ένα μεθοδολογικό μέσο και, κατά συνέπεια, δεν πρέπει να γίνεται ανακριβής ερμηνεία της με την έννοια μιας πίστης στην ουσιαστική επικράτηση του ορθολογικού στην ανθρώπινη ζωή. Πράγματι, δεν θα μπορούσαμε ούτε στο ελάχιστο να πούμε ως ποιο σημείο, στην πραγματικότητα, οι ορθολογικές εκτιμήσεις των τελικών αιτίων προσδιορίζουν ή όχι την πραγματική δραστηριότητα».

Θα μπορούσαμε επίσης ν' αναφέρουμε τον Weber προκειμένου να θέσουμε το ερώτημα της λογικής της πρότασης της υπεροχής του ατόμου. Θα ακούσε γι' αυτό να υπενθυμίσουμε τις επιφυλάξεις του ενάντια στη διατύπωση ατομικών κινήτρων, αλλά ίσως ν' αξίζει περισσότερο να υπενθυμίσουμε, μαζί με τον Durkheim, ότι το άτομο είναι μια πρόσφατη κοινωνική δημιουργία της οποίας το πεδίο είναι ακόμα περιορισμένο, ώστε να σταθμίσουμε τη σχετικότητα αυτής της διατύπωσης. Το να καθιστά το άτομο το κέντρο της ανάλυσης οδηγεί τον κοινωνιολόγο σε άλλες δυσχέρειες. Πρέπει πράγματι ν' απαντηθούν δύο ερωτήματα: Πώς οι ατομικές και σκόπιμες συμπεριφορές των πρωταγωνιστών μπορούν να συνδυάζονται ώστε να παράγουν «συστημικά» αποτελέσματα ή αντίστροφα πώς η λειτουργία ενός συστήματος μπορεί με τη σειρά της να επιβάλλει τους εξαναγκασμούς της που θα διαμορφώσουν τις συμπεριφορές ατομικής μεγιστοποίησης της χρησιμότητας; Για να λύσουν τέτοια ερωτήματα, οι συγγραφείς αυτού του κοινωνιολογικού ρεύματος προσφεύγουν στους Hobbes, Rousseau, Tocqueville, Spencer. Μας είναι γνωστές οι κριτικές που επιφύλαξε ο Durkheim στην αντίληψη που εμπνέεται από τον Rousseau περί «συμβολαίου» ή στις θεωρίες του Spencer για τη συνεργασία ατόμων. Στο έργο *Διαίρεση της κοινωνικής Εργασίας*, ο Durkheim γράφει: «Το συμφέρον είναι αυτό που είναι το λιγότερο σταθερό στον κόσμο. Σήμερα με συμφέρει να ενωθώ μαζί σας, αύριο ο ίδιος αυτός λόγος θα με κάνει εχθρό σας. Μια τέτοια αιτία δεν μπορεί παρά να προκαλέσει εφήμερες προσεγγίσεις και συνεργασίες». Σ' αυτήν την κριτική ο Durkheim προσθέτει ότι στα μάτια των Ωφελιμιστών «η ηθική και η νομοθεσία συνίσταται σ' ένα είδος παθολογίας», αντίληψη η οποία, για έναν υπέρμαχο της θεσμοθετημένης διάστασης του συμβολικού, όπως ήταν αυτός, δεν μπορούσε παρά να είναι λαθεμένη. Αντιλαμβανόμαστε ότι τα προβλήματα του συστήματος (αφού δεν πρέπει εδώ να μιλάμε για συλλογικό ή για ομάδα) γρήγορα αποτελούν απορίες για τους υπέρμαχους του Ορθολογισμού ή του Μεθοδολογικού Ατομικισμού.

Η μικρο-κοινωνιολογία, για την οποία θα μιλήσω τώρα, παραχωρεί επίσης την κεντρική θέση στο άτομο αλλά αντί να επιμένει στις διαστάσεις ορθολογικότητας και συστήματος, μάλλον αξιοποιεί την υποκειμενικότητα και την αλληλόδραση. Η προσέγγιση αυτή επικρίνει τη μηχανιστική αντίληψη ενός γενικευμένου ντετερμινισμού. Συγκροτείται γύρω από μια καχυποψία των «παραγόντων» και άλλων «καθοριστικών αιτίων» για να υπενθυμίσει, σωστά άλλωστε, ότι το υποκείμενο κατασκευάζει την κοινωνική πραγματικότητα επεξεργαζόμενο αναπαραστάσεις και παίρνοντας πολλαπλές αποφάσεις. Εδώ μπορούμε να συγκρατήσουμε μια κοινωνιολογία της αλληλόδρασης όπου κυριαρχεί το έργο του Erwing Goffman. Την εισαγόμενη εθνομεθοδολογία των ερευνών του Garpihel και τη «φαινομενολογία» του Schutz.

Η σχολή της αλληλόδρασης (interactionisme), για να είναι ενδιαφέρουσα, αφού επιτρέπει να συλλάβουμε διαδοχικά την κατασκευή των αντιδράσεων, λησμονεί τις περισσότερες φορές ότι δεν υπάρχουν πρωταγωνιστές που θα εφεύρισκαν τον ρόλο τους παράλληλα με τους άλλους που θα επεξεργάζονταν τον δικό τους, όπως σ' ένα είδος «Κομέντια Ντελ Άρτε», αλλά φορείς που ενεργούν μόνον πολύ σπάνια με πλήρη επίγνωση του τι κάνουν. Η σχολή της αλληλόδρασης του Goffman το αναγνωρίζει άλλωστε αυτό, αφού κάνει λόγο για κωδικοποίηση των αλληλοδράσεων, αλλά λησμονεί ότι η κωδικοποίηση αυτή σχετίζεται με μια κοινωνική ομάδα, μέσα σε μια περίοδο και σε μια κουλτούρα. «Δεν σημειώνουμε προόδους», γράφει κιόλας ο Weber, — πάντοτε στα *Δοκίμια για τη Θεωρία της Επιστήμης*, «όταν προχωράμε από την ψυχολογική ανάλυση των ανθρώπινων ιδιοτήτων στην ανάλυση των κοινωνικών θεσμών, αλλά αντίθετα η διασάφηση των ψυχολογικών συνθηκών και οι επιπτώσεων των θεσμών προϋποθέτει την τέλεια γνώση αυτών των τελευταίων και την επιστημονική ανάλυση των σχέσεών τους».

Η εθνομεθοδολογία και a fortiori η φαινομενολογική προσέγγιση λησμονούν ακόμη περισσότερο από τη σχολή της αλληλόδρασης ότι οι κατηγορίες, που τα άτομα επιστρατεύουν καθώς επεξεργάζονται τις αναπαραστάσεις του κόσμου που θα τα καθοδηγήσουν, δεν είναι δημιουργήματα ex nihilo, hic et nunc, αλλά, όπως έδειξε καθαρά ο Durkheim, το προϊόν προγενέστερης εργασίας. Ακριβέστερα, είναι το αποτέλεσμα των ταξινομήσεων και των πρακτικών των προγενέστερων διατάξεων, που συνδέονται με τις διαφορικές κοινωνικές θέσεις. Είναι «εσωτερικευμένη εξωτερικότητα». Αυτοί οι τρόποι προσέγγισης του κοινωνικού κόσμου ενοούν την υποκειμενικότητα, το «βίωμα». Αγνοούν ωστόσο αυτό που ο Weber, τον οποίο παρουσιάζουν συχνά σαν τον εγκαινιαστή αυτών των τρόπων σκέψης, έχει αποφανθεί σαν επιφύλαξη απέναντί τους: οι ισχυρισμοί, οι άγνοιες, οι απωθήσεις και οι αντιφάσεις ήταν, κατά τη γνώμη του, υπερβολικά πολυάριθμες και ενεργές ώστε «το πραγματικό σύνολο μέσα στο οποίο συντελείται η δραστη-

ριότητά του» να μην αποκρύπτεται από την προσοχή του ίδιου του φορέα και για να μπορούμε να βασιστούμε στις δηλώσεις του και στους λόγους που προβάλλει για να εξηγήσει τη συμπεριφορά του (Οικονομία και Κοινωνία).

Τέλος, πρέπει να προσθέσουμε ότι οι προσεγγίσεις του προϋποθέτουν κάποια ατομική «ταυτότητα». Άρα, για να μείνουμε ακόμη μια φορά στον Weber, μας είναι γνωστό ότι: «η ταυτότητα δεν είναι ποτέ, από άποψη κοινωνιολογική, παρά μια κατάσταση πραγμάτων απλώς σχετική και ρέουσα». Εάν υπάρχει «κοινωνική παραγωγή» των ατόμων και εάν η παραγωγή αυτή είναι, πριν απ' όλα, μια παραγωγή κατηγοριών, έξεων..., που υπακούουν σε λογικές εξαρτώμενες από τις σχετικές θέσεις,... τότε η ενότητα και η σταθερότητα της ατομικής ταυτότητας θα κινδύνευαν να είναι περισσότερο τεχνητές, παρά πραγματικές, εάν δεν υπήρχαν πολλοί κοινωνικοί θεσμοί επιφορτισμένοι να τις εγγυηθούν.

Μεθοδολογικά οι προσεγγίσεις αυτές, ευνοώντας τη γλώσσα των διαλεγόμενων και τον ιδιαίτερο τρόπο τους να αντιλαμβάνονται τον κόσμο, φαίνεται πως «μιλάνε τη γλώσσα της ζωής» αλλά, όπως έγραφε πάλι ο Weber, ο οποίος χωρίς αμφιβολία επειδή ήταν περισσότερο επιρρεπής από άλλους σ' αυτόν τον τύπο ανάλυσης έπρεπε να αμυνθεί, γιατί «συνοδεύονται από το ιδιαίτερο φαινόμενο της σημασίας που προσλαμβάνει η αισθητική έκθεση», «ο καθένας βλέπει εδώ αυτό που έχει στην καρδιά του». Προσθέτει: «Αντίθετα, οι έγκυρες κρίσεις προϋποθέτουν πάντα τη λογική επεξεργασία της διαίσθησης, πράγμα που σημαίνει τη χρησιμοποίηση εννοιών». Αυτήν τη διαμόρφωση εννοιών ορισμένοι κοινωνιο-φαινομενολόγοι φτάνουν ως το σημείο να την αρνούνται.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες αντιλαμβανόμαστε ότι οι εθνομεθοδολογικές ή φαινομενολογικές αναλύσεις δυσκολεύονται πολύ να διατηρήσουν το καθεστώς «επιστημών» στην έρευνα «αιτιατών καταλογισμών».

Με το τελευταίο ρεύμα σκέψης που είναι «η ανθρωπολογία του φαντασιακού» και τις διάφορες παραλλαγές που έχουν δώσει επιγόνους που επιμένουν άλλοτε στον κοινωνικό πολυμορφισμό, άλλοτε στη διαισθητική γνώση, βρισκόμαστε μπροστά σε μια προσέγγιση που αρνείται ρητά κάθε δυνατότητα επιστημονικής γνώσης του κοινωνικού κόσμου. Οι δυσχέρειες που συναντούσαν τα προηγούμενα ρεύματα λύνονται με τον ριζοσπαστικό δυνατό τρόπο. Οι αναπαραστάσεις του κόσμου των οποίων τους κανόνες παραγωγής αναζητούν ακόμη η εθνομεθοδολογία ή η φαινομενολογία είναι εδώ εγγενείς σε φαντασιακές αιώνιες διαμορφώσεις, ή πραγμάτων των οποίων είναι κυκλική: Ο κοινωνικός κόσμος, του οποίου οι προαναφερθείσες προσεγγίσεις ήθελαν να εξηγούν ακόμη τη λογική, δεν έχει πλέον άλλο νόημα από εκείνο που του αποδίδει ο καθένας. Η μέθοδος, υπ' αυτούς τους όρους, δεν μπορεί να είναι παρά διαισθητική και ποιητική και δεν μπορεί να επιδίδεται στην αναζή-

τηση μιας αιτιότητας η οποία, καθώς δεν υπάρχει ιστορικά, δεν μπορεί να υπάρχει. Τέτοιες προτάσεις συλλογισμού —που εδώ συνοψίζω χονδρικά— έχουν ήδη διατυπωθεί από πολλούς συγγραφείς μεταξύ των οποίων και ο Spengler. Αυτός δεν είναι που ερχόταν σε αντίθεση με τον «θετικό νατουραλισμό», επιβεβαιώνοντας ήδη ότι η κουλτούρα δεν μπορούσε να αποτελέσει το αντικείμενο αιτιατών εξηγήσεων, αλλά έπρεπε να θεωρείται σαν ένα αρχικό δεδομένο, του οποίου η ωρίμαση αναγόταν σε μια μυθική πράξη. Μια τέτοια ανάλυση τον οδήγησε, βέβαια, στο να αρνηθεί τη δυνατότητα μιας επιστημονικής γνώσης του κοινωνικού κόσμου. «Πρέπει να αντιμετωπίσουμε τη φύση με τρόπο επιστημονικό», έγραψε, «αλλά να κάνουμε χρήση της ποίησης στην ιστορία». «Η ανθρωπότητα», προσθέτει ο Spengler, «δεν έχει περισσότερο σκοπό, ιδέα, σχέδιο, από τις οικογένειες των πεταλούδων ή των ορχιδεών...». Οι μορφές του κοινωνικού κόσμου, αυτό που ο Spengler αποκαλούσε «οι ψυχές της κουλτούρας», είναι, κατά κάποιο τρόπο, η έκφραση σχεδόν μαγικών, οπωσδήποτε μυθικών δυνάμεων, που εκφράζονται με απολλώνεια, φασούστεια, διονυσιακή, βαβυλωνιακή, κινεζική ή γερμανική μορφή... Η απόπειρα αυτή εξηγεί ότι τα κείμενα των συγγραφέων που διεκδικούν αυτήν την υπαγωγή τους μπορούν να κάνουν να συνυπάρχουν, δίχως δυσχέρειες, αναφορές δανεισμένες από τις μυθολογίες των πλέον διαφορετικών εποχών και πολιτισμών. Η ανθρωπολογία του φαντασιακού και οι παραλλαγές της είναι, ίσως, λιγότερο απαισιόδοξη από τη θεωρία του Spengler, που οδηγούσε στην παραδοχή με την «παρακμή του πολιτισμού», του ζυγού της ειμαρμένης, στο μέτρο όπου —επηρεασμένη από την «υπαρξιακή φιλοσοφία» όταν αυτή αρνείται τη δυνατότητα μιας αιώνιας αλήθειας ή τη δυνατότητα μιας αυστηρά λογικής μεθόδου— δεν παύει ωστόσο να επιβεβαιώνει ότι διευκολύνει την παραγωγή μιας αλήθειας της ατομικής ύπαρξης.

Και αυτή η απόπειρα στηρίζεται στο όνομα του Weber, αφού το χρησιμοποιεί σαν εγγύηση αυθεντίας, ενώ η κοινωνιολογία που προτείνει δεν έχει πλέον καμία σχέση με τις φιλοδοξίες της κατανοητικής κοινωνιολογίας. Είναι σαν να λησμονούμε πράγματι ότι, εάν ο Weber δεν παραδέχεται την τελεολογία του «ιστορικού υλισμού», μ' αυτό δεν αρνείται ότι «η κοινωνιολογία είναι μια επιστήμη που προτίθεται να κατανοεί διά της ερμηνείας την κοινωνική δραστηριότητα και μ' αυτό να εξηγεί αιτιολογικά την ανέλιξη της και τα αποτελέσματά της...». Πρέπει να προστεθεί ότι προσπάθησε να ορίσει αυτό που μπορούσε να είναι η ερμηνεία. «Για την Κοινωνιολογία, οι σημαντικές ερμηνείες μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς δεν είναι ποτέ ως τέτοιες, ακόμα και στην περίπτωση της μέγιστης ένδειξης, παρά απλές υποθέσεις καταλογισμού. Συνεπώς είναι απαραίτητο να υποβάλλονται σε όλες τις δυνατές επαληθεύσεις, προσφεύγοντας, κατ' αρχήν, στα ίδια μέσα με εκείνα που χρησιμοποιούνται με αφορμή οποιαδήποτε άλλη υπόθεση...». Πιο συγκεκριμένα, ο We-

ber κατατάσσει αυτά τα «μέσα επαλήθευσης» από το πλέον βέβαιο έως το πλέον άδηλο ξεκινώντας από τον πειραματισμό για τον οποίο λυπάται διότι δεν μπορεί να εφαρμοσθεί παρά μόνο «δυστυχώς σε πολύ σπάνιες περιπτώσεις», για να φτάσει στη στατιστική, κατόπιν στη σύγκριση «διαδικασιών όσο το δυνατόν περισσότερο του ιστορικού και καθημερινού βίου που είναι όμοιοι σε όλα, αλλά διαφέρουν σε ένα μόνο σημείο: σ' εκείνο του κινήτρου ή του παράγοντα, η πρακτική σημασία του οποίου αποτελεί κάθε φορά το αντικείμενο της έρευνας». Ο Weber προσθέτει ότι πρόκειται εδώ για «σημαντικό έργο της συγκριτικής κοινωνιολογίας». Διαφορετικά δεν μπορούμε παρά να φανταστούμε την «δυνατή συνέχεια στοιχείων...» αλλά αυτό είναι ένας «αβέβαιος τρόπος».

Αρκεί να προστεθεί σ' αυτό ότι ο Weber δεν πρότεινε ποτέ μια περιγραφική προσέγγιση, αλλά πάντοτε μια εννοιολογική ερμηνεία, μέσω της επεξεργασίας του ιδεατού τύπου. Βλέπουμε ότι εδώ απέχουμε από τις θέσεις της «ανθρωπολογίας του φαντασιακού» που τελικά είναι πλησιέστερη σ' αυτό το κράμα ελιτισμού, μνησικακίας, άρνησης της «επικράτησης της λογικής» που ανέδειξε επιτυχώς την «υπαρξιακή φιλοσοφία».

Τελειώνοντας αυτήν την παρουσίαση θα ήθελα να επανέλθω σε μερικά σημεία που μου επιτρέπουν να αντιμετωπίσω μια παραδειγματική ανασύνθεση. Δεν θα ήθελα να σας αφήσω με την εντύπωση πεσσιμισμού που θα μπορούσε να σας αφήσει ο πίνακας αυτός των διαιρέσεων, της έκρηξης και ακόμη της αυτοκαταστροφής που επιχειρήσα. Οι αντιφάσεις που υπογράμμισα, αποκτούν το νόημά τους μόνο εν σχέσει προς τις αντιθέσεις μεταξύ κοινωνιολόγων και οι αντιθέσεις αυτές είναι τόσο εντονότερες όσο ισχυρότερη είναι η εξάρτηση της κοινωνιολογίας από τις εξωτερικές πιέσεις. Αλλά ένα μεγάλο μέρος τους είναι ψευδείς αντιθέσεις που χρησιμεύουν κυρίως για να διαφοροποιηθούμε από τους αντιπάλους και να επιβεβαιώσουμε την πρωτοτυπία μας και γι' αυτό μπορούν να ξεπεραστούν τόσο ευκολότερα όσο μια ελάχιστη ομοφωνία επάνω στις βάσεις της κοινωνιολογίας θα έδινε μεγαλύτερη αυτονομία στους κοινωνιολόγους για να αντιμετωπίζουν τη ζήτηση και τις εξωτερικές πιέσεις που τους ασκούνται.

Μπορούμε να σκεφθούμε ότι είναι δυνατή μια κοινωνιολογία που δεν θα αγνοούσε τη σημασία των κοινωνικών δομών και των διαστάσεων που προσλαμβάνει σ' αυτές η κυριαρχία. Ότι η κοινωνιολογία αυτή δεν μπορεί παρά να μελετά τις πολλαπλές στρατηγικές που επεξεργάζονται οι φορείς συχνά περισσότερο ασυνείδητα παρά ενσυνείδητα. Σ' αυτήν την προοπτική οι φορείς (που δεν είναι ούτε πρωταγωνιστές, ούτε λογιστικές μηχανές για να μεγιστοποιούν τις χρησιμότητες, ούτε προϊόντα μύθων) είναι συχνά «τα εμφανή υποκείμενα ενεργειών που έχουν σαν πραγματικό θέμα τη δομή». Ή, με άλλα λόγια, ο κοινωνικός κόσμος δεν προσδιορίζεται μηχανικά ώστε να αναπαρά-

γεται όπως ακριβώς ήταν προηγουμένως, αλλά δεν είναι επίσης ένας τυχαίος κόσμος ούτε ένας κόσμος μυθικής αναβίωσης, ούτε ένας κόσμος φτιαγμένος μόνο με τις αναπαραστάσεις. Μια τέτοια ανάλυση οδηγεί να συλλάβουμε τους θεσμούς του κοινωνικού κόσμου σαν «αυθαίρετους» για να επαναλάβουμε την έκφραση του M. Mauss, αλλά επίσης στις «καλά θεμελιωμένες ψευδαισθήσεις», για να αναφέρουμε τη φορά αυτή τον Durkheim. Αυτό είναι που μας επαναφέρει αμείλικτα σε μια κατανόηση της κατασκευής των μορφών κυριαρχίας, της διάρθρωσής τους σε «πράγματα και αντικείμενα διάφορα» —ο υλικός κόσμος—, σε οργανώσεις, γραφειοκρατίες, επιχειρήσεις... —ο κόσμος των θεσμών—, σε τρόπους «όρασης και ομιλίας» —ο κόσμος της κουλτούρας—, σε τρόπους σκέψης και δράσης —ο κόσμος των φορέων— και των πάντοτε περίπλοκων σχέσεων που συνάπτονται ανάμεσα στις τέσσερις αυτές διαστάσεις.

* Ευχαριστούμε τον Νίκο Παναγιωτόπουλο για τη βοήθειά του.

* Μετάφραση: Αλίκη Αραπαντόνη - Τίνα Κακλαμάνη